

Kapcsolatok az erdélyi unitáriusok és a hollandiai remonstránsok között.

Az isteni lélek és az emberi szellem munkája nem ismer országhatárokat. A szél útját az ember nem kísérelheti. „Az fú, ahová akar, és zúgását hallod, de nem tudod honnan jő és hová megy.” (Ján. 3 r. 8 v.) A tavaszi szél utólérhetetlen szárnyakon száll országról-országra s röpíti magával az élet és termékenység megszámulthatatlan magvait. Azokat elhullatja a hegyeken völgyekben, síkságokon, erdőkben és mezőkben. A kedvező helyekre hullott magvakból kihajt az élet. Lesznek fák, füvek és virágok s általuk szebbé lesz az egész természet. Ilyen az isteni lélek és az emberi szellem munkája is.

Az unitárius szellem története sincs egy ország határai közé zárva. Ma már megállapíthatjuk, hogy az is világjelenség, amelynek különböző változataival a művelt világ minden részében találkozunk. Mint a szél járását, ha nem is tudjuk mindenütt nyomon kísérni, de nevezetesebb csomópontjait könnyen megállapíthatjuk. Ezek a csomópontok Olaszországba, Lengyelországba, Erdélybe, Hollandiába, Angliába és Amerikába vezetnek. Azonban sehol sem maradt meg elzárt és elszigetelt jelenségnek, hanem áttörte az országhatárokat, ledöntötte a faji és nemzeti korlátokat s a benne levő erőnél fogva az egyetemes keresztény magaslatoakat kereste. Így hozta közelebb az egymástól távollakó népeket s így teremtett testvéri közösséget idegen országok lakói között. E tanulmány célja az, hogy a rendelkezésre álló adatok alapján reáműtasson azokra a külső és belső kapcsolatokra, amelyek az erdélyi unitáriusok és a hollandiai remonstránsok között fennállottak.

A reformáció után az Olaszországból szárnyra kelt antitritárius szellem Lengyelországban mint szocinánizmus, Erdélyben mint tiszta unitarizmus vert gyökeret. Azonban innen tovább

szórta világító sugarait Európa különböző országaiba. Újabbán megállapítást nyert az a tény, hogy Dávid Ferenc és író társai a „De falsa et vera unius dei patris, filii et spiritus sancti cognitione libri duo” címen 1570-ben Gyulafehérváron megjelent terjedelmes könyvüket Erzsébet angol királynőnek ajánlották¹, akiről tudva van, hogy a reformáció szabad szellemének buzgó támogatója volt. Hogy ez a könyv nem csupán Angliában, hanem Európa más országaiban is ismert volt és hatást ért el, annak bizonyítéka az, hogy Károlyi Péter nagyváradi kálvinista lelkész a következő évben Wittenbergben adott ki egy 424 oldalas cáfoló iratot ellene.²

Újabbán Miklós Ödön, aki Hollandiában végzett mélyreható kutatásokat az ott található magyar nyomok után, megállapította, hogy az utrechti egyetem könyvtárában megtalálható a Dávid Ferencék fennebb említett „De falsa...” című műve, amely a Gomarus Ferenc (1563—1641) leideni egyetemi tanár tulajdona volt s amelyben sajátkezüleg írt cáfoló megjegyzéseket. Ugyancsak ilyen sajátkezű bejegyzésekkel tarkított példánya van meg az említett könyvtárban az Enyedi György „Explicationes” című nagyszabású művének. E két könyv unitárius irányát igyekezett megcáfolni Gomarus „Opera Omnia”-ja (Amsterdam 1664) egyes lapjain, ahol különösen Enyedit névleg is többször megemlíti. A Gomarus nyomdokain haladt Abdias Wildmarus groningeni tanár, aki önéletrajzában bevallja, hogy már 1645-ben az Enyedi könyve alapján cáfolta a szociniánizmust újszövetségi előadásaiban. Az amsterdami anabaptista gyülekezet szintén őrzi az Enyedi művének egy példányát. Ez azonban már Groningenben készült 1670 évi kiadás, amivel kapcsolatosan Miklós Ödön azt a nézetét fejezi ki, hogy ezt a holland anabaptisták adták ki a nevezett helyen, amely ma is egyik főfészkek.³ Bármennyire is elhalványultak az idők folytán ezek a régi nyomok, mégis mutatják, hogy az Erdélyben gyökeret vert unitárius hiteszme Európa más országaiban is foglalkoztatta a kedélyeket. Ez a körülmény indíthatta Geleji Katona Istvánt 1645-ben arra a feltékenységből

1. L. Ker. Magvető 61. évf. 108 l.

2. U. o. 110—111 l.

3. Miklós Ödön: Könyvészeti jegyzetek Hollandiából. Theol. Szaklap XV. évf. 2—4 sz. 192 lap.

származott jóslásra, hogy Németalföldet és Angliát a Dávid-féle eretnecség el fogja borítani.

Nem említve a Vicenzából elűzött antitrinitárius társaság egyes tagjainak Európa különböző városaiban végzett apostoli munkáját s különösen Stancaró Ferencnek Bécsben, Bázelen, Krakkóban, Königsbergben, Oderafrankfurtban végzett antitrinitárius magvetését, valamint a Melanchtonnal, Musculus Andrással, Osianderrel sőt Kálvinnal és Bullingerrel folytatott hitvitáit: még határozottabb nyomait látjuk az unitárizmus szociniánus irányzatának Európa különböző országaiban. Az oly fiatalon elhalt Socinus Laelius (1525—1562) beutazta Francia-, Angol-, Németországot, Hollandiát, Svájcot. Érintkezett Bullingerrel és Melanchtonnal s mindenütt nyomát hagyta antitrinitárius nézeteinek. Unokaöccse Socinus Faustus, még hitrendszerének kifejtése előtt nagy hitvitát folytatott 1577-ben Frankfurtban Covetus Jakab kálvinista lelkésszel, amely vitatkozás által megalapította reformatori hírnevét és tekintélyét. A Socinus Laelius és Faustus iratai alapján az utóbbi fejtette ki a szociniánizmust, mely a szentháromságot, az eredendő bünt, a predestinációt, mint a józan ésszel meg nem egyező hittételeket, tagadja. Krisztust emberi lénynek tekinti, aki tanai, élete és halála által isteni méltóságra emelkedett. A szociniánizmus alapelvei a rákóvi kátéban vannak kifejtve, amely lengyel nyelven 1605-ben, latinul pedig 1609-ben jelent meg. Ettől kezdve ez lett a szociniánizmus szószólója Európa különböző országaiban. Így Cocceius János még tanuló korában 1625 körül Hamburgban ismerkedett meg e kátéval. Azonban az ellene megindult reakció gondoskodott arról, hogy hatásának a nyomait eltüntesse. Inkább csak az ellene fogatosított inézkedésekből lehet következtetni arra, hogy a vallási kérdések fölött józanon gondolkozókra nem csekély hatást gyakorolt. Már a dordrechti 1618 évi nevezetes zsinat drákói intézkedéseinek igazi oka nem az ármiánizmustól való félelem, hanem a szociniánizmus ellen való védekezés volt.¹ Statorius János Lengyelországból Hollandiába menekült szociniánus lelkész 1638-ban levelet irt, Frank Ádám kolozsvári szász unitárius paphoz, amely levél I. Rákóczy György kezére jutott, amelyet aztán Bisterfeld gyu-

¹ Szentábrahámi Mihály: „Az Isten ekklezsiájának változásairól.” Ford. Uzoni F. István (Kézirat) 499 l.

lafehérvári tanár utján visszaküldött Hollandiába Voetiushoz, ama kor legnagyobb szkolasztikus teológusához, aki viszont szükségesnek látta kiadni s annak kapcsán rációfolni a szociniánizmusra. E levélből tudjuk meg, hogy Hollandiában akkor voltak nem kevés számban Nicodemiták, azaz unitáriusok, „akik Szocinussal egyező véleményen vannak.”¹ Angliában 1652-ben a parlament rendeletet adott ki, hogy a rákóvi kátét bárhol találják, el kell égetni. Jászberényi Pál magyar teológus, aki Utrechtben is tanult s aki Rákóczi Ferenc tanára volt, későbbben Londonban telepedett le, ahol irta és ki is adta „Examen doctrinae Ariano-Socinianaе” c. művét 1662-ben. Ez a mű a Miklós Ödön megállapítása szerint megvolt a Voetius Gisbert utrechti egyetemi tanár (1634—76) könyvtárában. A szociniánizmus mindezek ellenére is tért hódított, azt igazolja az a körülmény, hogy a holland rendek 1654-ben rendeletet adtak ki ellene s egyben megbízták Cocejus János leideni egyetemi tanárt a szociániánizmus megcáfolásával, aki ezenkívül is műveiben több alkalommal kikelt a szociniánus tanok ellen.² Sőt Bisterfeld gyulafehérvári tanár a szociniánusok ellen irt művét éppen Leidenben nyomatta ki.³ A szociániánizmus kovászát a fentiekén kívül széthordották Európában azok a lelkészek és teológusok, akiket 1658 után Lengyelországból kiűldöztek s akik Magyarországon, Sziléziában, Brandenburgban, Angliában és Németalföldön kerestek és találtak menedéket.

Ma már nem lehet pontosan megállapítani, hogy ez az anti-trinitárius áramlat hol és minő befolyást gyakorolt a lelkekre. Annyi azonban tény, hogy Németalföldön 1590 körül a szigorú kálvini alapon álló belga hitvallás és a heidelbergi káté (catechesis palatina) ellen erős visszahatás indult meg s különösen a föltétlen predestináció tanát kárhóztatta. Ennek a mozgalomnak vezére *Arminius Jakab* akkor amsterdami lelkész volt. Arminius 1603-ban leideni egyetemi tanár lett. Itt fejtette ki hitbeli felfogását, amely szerint az isteni elővégzet az emberek hitén alapszik s csak a Krisztusban hívők számíthatnak az üdvösségre. E

¹ V. ö. Ker. Magv. 52 k. 72—73 l.

² Zoványi Jenő: A coccejánizmus története. Bpest. 1890. 24 l.

³ L. Ker. Magv. 52 k. 73 l.

Kapcsolatok az erdélyi unit. és a hollandiai remonstránsok között.

tanítása heves ellenzésre talált a hollandok többsége között, akik Kálvinnal együtt az üdvösséget kizárólag az isteni kegyelemnek tulajdonították. Különösen Arminius egyik tanártársa Gomarus Ferenc, aki a predestinációt a legmerevebb alakjában tanította, indított heves harcot ellene. A két küzdő fél között 1608-ban Hágában lefolytatott nyilvános hitvita nem hozta meg a döntést. Arminius a következő évben meghalt, de azért az általa védelt ügy nem veszett el. Mind a köznépből, mind a papok és teológusok közül többen csatlakoztak az ő tisztább és szabadabb nézetéhez. A leideni egyetemen utóda Vorstius Konrád lett, aki „Tractatus de Deo sive de natura et attributis Dei” c. művében még tovább ment és a szociniánizmus felé közeledett, amivel meg is vádolták a gomaristák. Amikor aztán I. Jakab angol király is beleszólt a vitába s ő is a gomaristák mellett foglalt állást, Vorstius kénytelen volt tanári állását elhagyni. Így sem sikerült az arminiánizmus terjedését megakadályozni sőt újabb egyházi és világi tekintélyek csatlakoztak hozzája, mint Oldenbarneveld János „a hollandi rendeknek sindicatusa és procatora, elmével, okossággal, dolgokkal való éléssel, nagytekintetű és méltóságú férfiú”, Otenbogárd János „a hágai ekklesiának ékeesen szóló papja”, Borrius Adorján, Episkopius Simon, Hugó Grotius stb. sindikusok, prokátorok, főpapok előtt való szószóllók.¹ Ekkor a gomaristák új eszközhöz folyamodtak. Azt követelték, hogy az állam a maga hatalmi eszközeivel nyomja el az arminiánusokat. Ez ellen 1610-ben Hollandia rendeihez egy öt cikkből álló remonstrációt adtak be, amelyben kifejtették, hogy „Isten az emberek üdvössége vagy kárhozata felől öröktől fogva határozott ugyan, de oly módon, hogy mindazok, akik Krisztusban hisznek, üdvösségre, a hitetlenek ellenben kárhozatra jutnak, továbbá, hogy Krisztus az összes embereknek javára halt meg, de halála által csak a hívők nyernek bocsánatot.”² E remonstráció után kapták a remonstráns elnevezést. Bármennyire igyekeztek hitbéli felfogásukat szelidíteni, mégsem szűnt meg az ellentét a két fél között, sőt mindinkább fokozódott. A gomaristák a kérdést politikai térre vitték s ez által Orániai Móricot, aki pedig egy ideig rokonszen-

¹ Szentábrahám M. i. m. 498. l.

² Zoványi Jenő: Theológiai Ismeretek Tára. Mezötur 1901. 3 k. 141. l.

vezett az arminianusokkal, ellenük ingerelték. Bizva a helytartó támogatásában és többségükben, közzsinat összehívását sürgették. Ez a zsinat 1618 novemberében Dordrechtben kezdte meg ülésvezését és 1619 májusig tartott. A zsinatra a feltétlen predestináció hívei közül nem csupán Németalföldről, hanem Angliából, Svájcból, Skóciából, Németországból sokat meghívtak, hogy ez által domborítsák ki egyetemes jellegét. A remonstránsokat nem mint tárgyaló feleket, hanem csak a maguk igazolása céljából engedték be. Szavazati jogot nekik nem adtak. Már a zsinat megkezdése előtt nagy meglepetést és zavart okozott az, hogy Oldenbarneveldet és Grotiust, a két jeles remonstráns vezért elfogták és börtönbe zárták. Azonban megjelent a zsinaton Episcopius, „igen tudós és tekintetes férfiú, még ellenségeinek bizonyosága szerint is eszességgel, tudománnyal ékes beszéddel ékeskedő férfi”. Ez a jeles ember kifogást emelt a zsinat azon berendezése ellen, hogy itt a vádlók és bírák ugyanazok s így elfogulatlan ítéletet nem hozhatnak. Azonban mindez semmit sem enyhített azon a szigorú predestinációs hangulaton, amellyel a zsinat összeült. Ez a hangulat nyomta reá bélyegét a hozott határozatokra is.

A zsinat elvetette a remonstránsok öt cikkét s ezzel szemben igazhitű tan gyanánt azt állapította meg, hogy „az üdvszerző hit az egészen tehetetlen emberi természettől függetlenül kizárólag a teljesen tetszés-szerinti kegyelem ajándéka, minélfogva az üdvre való részleges kiválasztás ennek semmi esetre sem eredménye, hanem csupán az okozója, úgy hogy a Jézus halálának megváltó hatása a kiválasztottakra szorítkozik”.¹ Szentábrahám e zsinat határozatait így írja le: „A remonstránsok a vallás megvesztegetőjének és dögleletes vétkűeknek ítéltettek, az öt artikulusoknak tévelygési kárhoztattak, ekklésiájuk elszaggattattak, tanításra való hatalom a papoktól elvétellett. Külső hivatalokból kihányattattak.”² Még súlyosabb következményei is voltak a zsinat határozatainak. A 72 éves Oldenbarneveldet a zsinat bevégezése után négy nappal május 13-án kivégezték. Hugó Grotiust életfogytig tartó fogságra ítélték, aki csak úgy menekült meg, hogy

¹ Zoványi I. i. m. 142. l.

² I. m. 499 l.

felesége könyves ládába zárva, megszöktette. Ez a szigorú sőt kegyetlen ítélet nem az arminianusok öt cikke miatt volt, hanem, amint már említve volt, a szociniánusságnak szóllott. Mert a dordrechti zsinat hittani határozatának és a remonstráns felfogásnak egybevetéséből is kitűnik, hogy itt nem csupán a predestináció kérdéséről volt szó, hanem evvel kapcsolatosan az eredeti bűnről, a megigazulásról, az Isten és ember fogalmáról s a kettőnek egymáshoz való viszonyáról. Ki az üdvösség szerzője? Ez volt a kérdés. Az egyik szerint kizárólag az isteni kegyelem a nélkül, hogy arra a bűnben született embernek a legkisebb befolyása is lehetne. A másik szerint is az isteni kegyelem biztosítja az üdvösséget; de ezt a kegyelmet az ember a Krisztusban való hit által nyeri el. Ez utóbbi felfogás teljesen azonos a szociniánizmus tanításával, mely a megigazulást így határozza meg: "A megigazulás annyi, mint az Úr Jézus Krisztusért való tiszta kegyelem útján a mi cselekedeteink nélkül minden multbéli bűneinknek az élő hit által való megbocsátása".

A dordrechti zsinat határozatainak a végrehajtása a remonstránsokat letörte, szétszórta s az üldözöttek idegen országokba menekültek. Azonban megsemmisíteni nem tudta, sőt a szenvedések után új életre keltek. A politikai hullámok lecsendesedésével Episcopus megírta Apollógiáját és kiadott egy 25 cikkből álló confessziót. Ujtenbogaert János pedig kátét adott ki. Mindezek a közhangulatot annyira megszelidítették, hogy maguk az ország rendei belátták, hogy mekkora igazságtalanság történt velük. A hibát úgy hozták helyre, hogy 1630-ban szabad vallásgyakorlatukat törvényesen biztosították.

Most már lázas szorgalommal fogtak az építő munkához. Amsterdamban 1634-ben „az ő társaságuknak és vallásuknak veteményes kertet (Teol. intézet) létesítettek". Ebben a teol. intézetben jeles tanárai voltak a Teológiának, Filozofiának, Filológiának és Historiának. Jelesebb tanáraik voltak: Episcopus Simon, Curcellius István, Limborch Filep, Clericus János, Cattenborgh Adorján, Vestenius János-Jakab, Crellius Sámuel. stb. Ezzel a remonstráns egyház virágzásnak indult. Nem csak Németalföldön, hanem Svájcban és Franciaországban is többen lettek józan és tiszta hitelveinek követői. Főelvük a teljes vallásszabadság volt. „Akárkinek meg kellene engedni, hogy miképpen akarjon Istenről és

vallásról érteni." Ezért szűkkörű dogmák által magukat körül nem bátyázták, hanem tagjaik sorába számították azokat, akik 1., A szentírást különösen az újtestamentumot tekintik a vallás mértékéül. 2. Akik több Isten tiszteletivel magukat meg nem fertőztetik. 3. Akik a Krisztus parancsolataihoz alkalmazott, tiszteséges életet élnek. 4. Akik a vallásnak okáért senkit sem bántanak, gyötörnek.¹ Ezen alapelvek három olyan körülményt domborítanak ki, amelyek mutatják a remonstránsoknak a szociniánizmus felé hajlását. Az egyik az, amely a hitvallások mellőzésével a bibliát, különösen az újszövetséget, teszi a vallás alapjává. A másik pedig a több-Isten tisztelete ellen való tiltakozás, amely burkolt antitrinitárizmus. És a harmadik az, amely pusztán hit helyett a Krisztushoz alkalmazott életet kíván, amely már magában foglalja az emberi szabadakarat feltételezését, amely Pelagius féle felfogást Socinus Faustus fogadta el először. Végül az utolsó pontban foglalt vallási türelmesség a Dávid Ferencék lelki világára emlékeztet, amellyel Erdélyt a vallásszabadság klasszikus földjévé tették.

A szociniánizmus mellett még más két teológiai irányzat is fejlődött ki Németalföldön u. m. a cartézianizmus és az u. n. frigyteológia. Mind a kettő ellenhatása volt a prot. teológia fölött urrá lett szkolaszticizmusnak, amely a 17. század közepén érte el tetőfokát s éppen Németalföldön nyomta rá bélyegét a ref. teológiára. A *cartézusi* teológia Descartes filozófiai alapelvein épült fel, aki 20 évet töltött Hollandiában. A szkolaszticizmus merevségével szemben hirdette a kételkedés jogát. Semmiféle tekintély nem föltétlen kötelező. Egyetlen valóság és igazság van: „Cogito, ergo sum“. Ennélfogva semmi sem valóság, amit az ésszel és belátással igazolni nem lehet. Alapelveit kezdetben csak a természeti világra terjesztette ki, de későbbben a gondolkozó ész bírálata alá vetett mindent. Nem akart az egyházi tantételek ellen állástfoglalni, de azokat is filozófiai alapelvének alája rendelte s az ész bírálata alá vetette. Isten létezését is az értelem útján kívánta bizonyítani. E szerint él bennünk a tökéletesség fogalma. A tökéletesség fogalma pedig egy az Isten fogalmával. Ha bennünk van az Isten fogalma, akkor ő valóban létezik is, mert ezt

¹ Szentábrahám M. I. m. 500 I.

a fogalmat csak ő ültethette belénk. Bár korai halála miatt rendszerét nem fejthette ki, de megindítója lett a modern szellemi áramlatnak s megalapítója az új kori racionálisizmusnak. A szkolaszticizmus formáságaiba és terméketlen meghatározásaiba beleféradt hittudósok egy része örömmel kapott az igazság keresésének ezen új módján s a németalföldi akadémiákon jeles szószólói akadtak a cártéziusi teológiának.

A másik, amely nem ennyire általános irányzatú volt, de mégis nagy befolyást gyakorolt Hollandiában a teológiai gondolkozásra, a *foederális* vagy *frigyteológia* volt. A frigyteológiának gyökérszálai messze visszanyulnak a kereszténység történetébe. Alapja az, hogy a vallás nem egyéb, mint az Isten és az ember között létrejött frigykötés. Azonban ez a gondolat öntudatosan csak a prot. teológiában jutott kifejezésre, ahol már a reformációtól kezdve nyomai megtalálhatók.¹ Azonban igazi kifejtője és rendszerbe foglalója Coccejus János (sz. 1603. megh. 1669.) leideni egyetemi tanár volt. Főművei: „Summa doctrinae de foedere et testamento Dei” (1648) és „Summa theologiae ex scripturis repetita” (1662). Ezeken kívül messze kiterjedő irodalmi munkássága volt, de teológiai rendszerét e két főművében építette ki. Eszerint a teológia hivatása az, hogy megismertesse Istent s ezáltal üdvözítse az embert. Az Isten megismerésének két útja van, u. m.: A teológia naturális és az Isten igéje. Az elsőnek közegé az értelem és a conscientia. Azonban az értelem nem lehet sem forrása, sem szabályozója az igazságnak. Éppen ezért filozófiai elvekkel a teológia nem dolgozhatik. Az Isten igéjét a kijelentés hozza tudomásunkra. A kijelentés a Szentírásban van. A hitbeli ismereteket kizárólag a bibliából kell meríteni. A bibliát magából a bibliából kell megmagyarázni. Azonban megkivánjuk, hogy a magyarázó „Az Isten és Krisztus mysteriumának egységét” ismerje. Coccejus belső összefüggést lát az ó- és újszövetség között. Az ószövetség előképe az újnak. Ezért az is éppen olyan értékes, mint emez.

Ez elvek alapján fejti ki hittani rendszerét, melyet az Isten és szentháromságról való nézeteinek az ismertetésével vezet be.

¹ Aki a frigyteológia történetével részletesebben akar foglalkozni, annak ajánljuk Zoványi Jenőnek „A coccejánizmus története” című önálló tanulmányát, amelyből mi is meritettük a következő adatokat.

Minket azonban közelebről az Isten és ember viszonyára vonatkozó nézetei érdekelnek elsősorban, mert itt fejti ki a frigyteológia alaptételeit. Az egész biblia nem egyéb, mint az Isten és ember között létesült frigy történetének előadása. Ez a frigy az ember teremtésekor kötött. Azonban nem kétoldalú ez a frigy. „Az Isten csak adott, az ember csak elfogadott.“ Az isteni frigy kettős, u. m. cselekedeti, amit másképpen természeti frigynek is lehet nevezni és kegyelmi frigy. Az első a cselekedetekre, az utóbbi a hitre vonatkozik. Az első a bűn következtében megszűnt s jött helyébe a kegyelmi frigy (foedus gratiae). Ez is az Isten és ember között jött létre, de itt egy harmadik tényező is szerepel: a közbenjáró. Ez a frigy t. i. nem az elesett emberrel, hanem a közbenjáróval kötött, akinek büntelen embernek, de egyben az isteni dicsőség részesének kellett lennie. Az egyház a kegyelmi frigynek megfelelően három állapoton ment keresztül u. m. a paradicsom elvesztésétől Mózesig (ante legem), Mózesről Krisztusig (sub lege) és a tulajdonképpeni ker. egyház (post legem). A megigazulással kapcsolatosan kifejti Coccejus, hogy a Jézus kiontott vére által lett teljessé. Ez volt a bűnért való elégtétel. Éppen azért ez elégtétel előtt nem is lehet teljes bűnbocsánatról beszélni. Az ó-szövetségi kegyes emberek vétke csak el volt mellőzve, de végleges bűnbocsánatot az elégtétel után nyerhetnek. A prédesztináció felfogása megenyhül a frigyteológiában. Elfogadja ugyan az előre elhatározást, de a kiválasztás nem föltétlen biztosítéka az üdvösségnek, hanem inkább hitet és kitartást kölcsönöz. Tehát az üdvösség nem tisztán isteni cselekedet, hanem némi emberi hozzájárulás is szükséges.

A cartáziánizmus és a coccejánizmus nagy zavart okozott a holland ortodoxia körében, mert ellentétben a külső tekintélyek előtt hódoló és üres meghatározásokat kereső szkolaszticizmussal, az első az értelmet és belátást, a második a bibliát tette a teológia alapjává. A két ellentétes irány között keletkezett harc, mely egy századot vett igénybe, Hollandiát a prot. teológia központjává tette. Az akadémiákon mindenik irányzatnak voltak bátor és tudós képviselői. Az egyik tábor az értelem nevében ostromolta az orthodoxia várát, amelynek oltalmazója Voetius és követői voltak. A másik tábor pedig a bibliával a kezében igyekezett a protestánsizmus tisztaságát helyreállítani. Sőt sokan vol-

tak és éppen ezek lettek a legkiválóbb holland teológusok, akik a két ellenzéki irányt egyesítve, az értelmet és bibliát együttesen használták fel céljaik clérésére. Ez utóbbi csoporthoz tartoztak a remonstránsok, akik anélkül, hogy egyiket vagy másikat föltétel nélkül elfogadták volna, mind a két irányzatban találtak valami olyant, ami az ő hitbeli felfogásukat igazolta és alátámasztotta. De emellett különös céllal hangsúlyozták a kereszténység erkölcsi oldalát, állítva, hogy az nem annyira tan, mint élet.

A holland teológiának ez a forrongása, amely egy új reformációt jelentett, a magyar ifjakat éppen úgy vonzotta, mint korábban Wittenberg. Seregestől keresték fel ifjaink s hozták magukkal az ott uralkodó teológiai irányzatok közül azt, amelyik reájuk a legnagyobb hatást gyakorolta s itthon terjesztői lettek annak. A magyar s különösen az erdélyi prot. egyházakban hangos szószóloői voltak mind a karteziuszi mind a Coccejánus-féle teológiának, sőt ezekkel kapcsolatosan a szociniánizmus vádja is elhangzott egyesekkel szemben. Így Apáczai Cseri János presbiteriánus elvei mellett a kartéziuszi teológiáért szerzett magának sok ellenséget, köztük magát II. Rákóczi György fejedelmet. Dézsi Márton és Csernátoni Pál nagyenyedi tanárokat és Hunyadi Pál lelkészt, akik a leideni teol. akadémián tanultak, coccejánus és karteziuszi elveikért közszinatra idézték meg Radnótra, ahol súlyos büntetéseket szabtak rájuk. Azonban a büntetéseket nem hajtották végre, hanem utasították a püspököt és főgondnokot, hogy kísérvék figyelemmel további működésüket s ha ez a „botránkoztató dolog“ ismételten előfordulna, a bűnösöket azonnal bocsássák el állásaikból. Hogy ez nem csupán szórványos jelenség, hanem általános jellegű mozgalom volt, azt bizonyítja Pósa-házi János gyulafehérvári tanárnak 1685-ben Kolozsvárt kiadott „Syllabus assertionum, . . .“ c. műve, melynek előszavában az egyházban előforduló „botránnyok“ és „szakadások“ miatt panaszkodva kérdi: „Kik okozták ezeket? Nehány nyughatatlan ember, kiket a botránnyos újdonságok felizgattak s most már semmi sem tetszik nekik, amit nem coccejusi és cartesiusi typusról hallanak. Ez a ragály néhány év előtt kezdődött Németalföldön, de e térrel nem elégedett meg, hanem a magyarországi és erdélyi isko-

lákba is behatolt.¹ Az orthodoxiának ebből az elfogult és kárhóztató hangjából, éppen úgy mint Hollandiában, itt is a szociniánizmus és árminiánizmus vádja is el-elhangzik az újítók ellen. Így Eszéki István utrechti magyar ref. egyetemi hallgató éppen Voetius biztatására a coccejánizmus ellen való harcában a szociniánianusokat és a remonstránsokat támadja, mint olyanokat, akik a megigazulás kérdésében egy gyékényen árulnak.² Nádudvari Sámuel nagyenyedi ref. pap pedig egy alkalommal a Pelagius tanait hirdette a templomban. Ez paptársát: Borosnyai Lukács Jánost annyira dühbe hozta, hogy a beszéd alatt felállva, így szólott: „Protestálok! a remonstránsok sem szólnak ilyen vastagon“ s azzal kiment a templomból.³

Az erdélyi unitáriusokat ezeken az általános irányú teológiai harcokon kívül más dolog is vonzotta Hollandiába. Ott voltak a kálvini egyházból kivált remonstránsok, akik 1630 után megerősödve s a hollandi teol. vitákban szellemileg is meggyarapodva, európai híru tanárokkal dicsekedhettek. Emellett itthon hazájukban a szombatosság címén a leghevesebb üldözéseknek voltak kitéve s az 1638-ik dézsi egyezségben nemcsak hogy Jézus Krisztus egyenes imáadására köteleztettek, hanem vallási irataikat is cenzura alá vetették. Ebben a nagy elnyomatásban szinte önkénytelenül nyújtották kezüket arra, ahonnan szellemi támogatást remélhettek. Minthogy a fentiek alapján világos, hogy a holland levegő kedvezett az erdélyi unitáriusoknak, egész természetesnek látszik, hogy a többi magyar és erdélyi prot. teológussal együtt ők is arra felé irányították tekintetüket. *Vári Albert.*

(Folyt. köv.)

¹ Zoványi Jenő: A coccejánizmus története. 138—139 l. A Pósházi „Syllabus“-áról Bod Péter „Magyar Athenász“-ában azt írja, hogy közbeszéd tárgya volt, miszerint amikor Pósházi kéziratát a gyulafehérvári deákoktól Kolozsvárra a nyomdába küldötte, ezek a deákok Nagyenyeden bementek ismerős deáktársaikhoz s ott vendégeskedtek. A nagyenyedi deákok megtudván, hogy gyulafehérvári társaik mit visznek tarisnyáikban, titkon kivették, ivenként kiosztották egymás között s míg egy részük mulattatta a fejérvári diákokat, addig a többiek gyorsan lemásolták s észrevétlenül visszatették. Az így lemásolt „Syllabus“-t átadták Dézsi Márton tanárunknak, aki cáfólo iratot készített ellene s mire az eredeti munka megjelent, deák és magyar nyelven kész volt a Dézsi cáfólo irata is.

² Zoványi I. l., m. 118—124 l.

³ Sámuel Aladár: Felsőcernátoni Bod Péter élete és művei. Budapest. 1899. 148 l.

Az Unitárius Irodalmi Társaság 1931. évi működése.

Amilyen kedvező reményekkel indult, a folyton súlyosbodó gazdasági nehézségek folytán hónapról-hónapra annyira nehezedett Irodalmi Társaságunk 1931 évi munkája. A legszebb reményekkel indultunk, mert hiszen az új év mindjárt azzal a megtiszteltetéssel kezdődött, amely Gyallay Domokos tagtársunk Kisfaludy-társasági székfoglalójának fényéből nekünk is kölcsönzött néhány sugarat. Hiszen Gyallay Domokos elsősorban még is csak a miénk s az ő fényes pályafutásához az unitárius szellem s ami kis Társaságunk is adott valamit s így az a fény és ünnepély, amivel a magyar irodalmi élet e nagy multu és díszes társasága s általa az egyetemes magyar irodalom fogadta kebelébe, nekünk is örömünk volt. Hasonlóan örvendetes esemény volt Társaságunk, de egyuttal unitárius szellemi életünk életviszonyaiban is a Társaság ez év január 16-án, január 30.-án és febr. 26-án tartott három felolvasó ülése. Belekapcsolva az irodalmi életbe a művészet többi ágát is, az elsőn dr. Boros György püspök ur megnyitója, Vári Albert és S. Nagy László felolvasásai s Fekete Lajos szép versei mellett Puksáné Boros Irén énekszámai és Útő Mária zongora kísérete vonzották a közönséget. A második ülés fénypontja a püspök úr megnyitója mellett Gyallay Domokos szereplése és ünnepi köszöntése volt, de hasonlóan értékes számnak kell tekintenünk dr. Gál Kelemen szereplését, akik mellett Székely László versekkel, Lászlóczky Ilus és Annus pedig ének és zongoraszámaikkal brilliroztak. Ilyen műsor adása mellett nemcsoda, ha a közönség valóban érdeklődéssel viseltetett felolvasó délutánjaink iránt. A harmadik ülést dr. Ferenczy Géza elnök ur vezette be, majd dr. Varga Béla főjegyző, Úrmösi Károlyné és Deák Ferencz felolvasásai, valamint Gyallay Domokosné énekszámá szinesítették. Bizonyos, hogy e három felolvasásunk a legszebb emlékezetet fogja mindig ébreszteni közönségünk s a Társaság tagjai körében. Kiirtuk és mindenfelé, az összes erdélyi lapokban s Budapesten is meghirdettük a dr. Ferenczy Géza elnök úr által kitűzött János Zsigmond életrajz-pályázatot, valamint kisebb pályatételeinket, de azután a munka után ránk köszöntöttek a ros-